

23.10.2019

Засідання дискусійного клубу «Елітарна світлиця»

25 вересня 2019 р. у Київському будинку вчених НАН України відбулося перше засідання дискусійного клубу «Елітарна світлиця» з циклу «Наука України: зупинити деградацію». Організатором заходу традиційно виступив Український міжнародний комітет з питань науки і культури при НАН України ([Національна академія наук України](#)).

Для обговорення було запропоновано тему **«НАН України: спектр думок про її статус головної наукової установи держави та спроба передбачити майбутнє»**.

Ведучий засідання – директор Головної астрономічної обсерваторії НАН України, член Президії НАН України академік **Ярослав Яцків**, розпочинаючи захід, поділився власними міркуваннями з теми.

«Це питання має значення не тільки для самих науковців і владних структур, а й для всієї спільноти, – сказав він. – Суспільство повинно розуміти важливість освіти й науки. Проте, слід визнати, у нашій державі цього розуміння поки не достатньо. За таких умов зростає роль громадських об'єднань: потрібно, щоб ми дискутували про сьогоднішнє та майбутнє вітчизняної наукової сфери і кроки, які потрібно зробити, щоб ефективно її реформувати, виробляли певну позицію та доносили її як до свого найближчого оточення, так і до засобів масової інформації та інших кіл. Тільки це дозволить нам просуватися далі.

Поки що Національна академія наук України – найвища українська державна наукова організація – єдиною у країні зберегла висококваліфіковані наукові кадри та продовжує здійснювати дослідження за багатьма напрямками на світовому рівні. Попри це, громадськість висловлює щодо неї цілий спектр найрізноманітніших думок – від край негативно- до оптимістично позитивних.

За часів СРСР наука в Україні була досить успішною. Звичайно, серед основних рис радянської наукової спадщини – політичні пріоритети й ідеологічне спрямування, нормативне планування науки як економічної галузі та її централізоване управління, система стимулів для обраних і закритість суспільства, високий соціальний статус науки як засіб для заявленої побудови комунізму. Та, як би ми до цього не ставилися, можна навести сотні успішних прикладів того, що було зроблено в Україні за радянських часів. Зокрема, сконструйовано та введено в експлуатацію низку унікальних наукових установок у Харкові, Києві, Львові й інших містах. Це наш спадок, яким ми, на жаль, повною мірою не скористалися та не розпорядилися належним чином.

Очевидно, що потрібно про пам'ятати минуле і, водночас, думати про майбутнє. Наприклад, наш колега та постійний учасник дискусійного клубу «Елітарна світлиця» Сергій Рябченко [учений-фізик, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу фізики магнітних явищ Інституту фізики НАН України] вважає, що, якщо не буде запиту з боку високотехнологічної

економіки й виробництва, то прикладна наука не матиме можливості розвиватись у нашій державі.

Що ж стосується зміни структури вітчизняної наукової сфери, то нічого нового тут вигадувати не потрібно. Світовий досвід пропонує два основні підходи – створення нового шляхом ліквідації старого або створення нового шляхом модернізації старого. На мою думку, Україна повинна піти другим шляхом».

Далі слово було надано заступникові директора з наукової роботи Інституту математики НАН України докторові фізико-математичних наук **Олександрі Антонюк**. «Суспільна дискусія про науку та про майбутнє Академії потрібна, причому дискусія на державному рівні. Можливо, вона буде непростю, проте зміни вже на часі, і це цілком очевидно. Але в будь-якому разі всі глобальні зміни повинні мати консенсусний характер, а не нав'язуватися силоміць, без урахування точки зору самих науковців, – підкреслила вчена. – Беручи участь у написанні нової редакції Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», ми з колегами аналізували досвід зарубіжних країн і побачили, що подібні зміни ніде у світі не відбуваються швидко. Якщо вони надто стрімкі – суспільству не залишають можливості їх осмислити. Зараз ми, на жаль, не бачимо представників влади, які були б готові спілкуватися з нами про це. Саме тому важливо почати дискусію».

На думку, академіка-секретаря Відділення фізики і астрономії НАН України, члена Президії НАН України академіка **Вадима Локтєва**, у будь-якій країні, де працює велика наукова організація, подібна до Національної академії наук України, держава активно долучається до її становлення та розвитку, надає підтримку у діяльності. Проте Українська держава від виконання свого обов'язку самоусунулась, а економіка, котра мала б дещо компенсувати негативні наслідки, що з цього самоусунення випливають, теж не розвивається як слід.

«Держава повинна підтримувати Академію. Тільки тоді вона має право щось від неї вимагати. У нас же – вимагає, не підтримуючи. Це неправильно і непорядно. Більше того, від НАН України часто вимагають бути «економічно ефективною». Але ж це дурниці! Не може давати економічного ефекту пошукова, фундаментальна наука, якщо вона справді такою є. Тому й подібні вимоги висувати до неї недоречно. Чимало проблем, звичайно, вирішувані, але тільки при серйозному до них підході.

Можна висловлювати багато пропозицій про те, як Академія повинна самовдосконалюватись, але без державної підтримки всі ці пропозиції так і залишаться на рівні самодіяльності. Поки у владних колах не з'являться зацікавлені люди, з якими можна буде говорити і щось змінювати, ситуація з наукою не поліпшиться», – вважає академік Вадим Локтєв.

«Наше відчуття безвиході та безперспективності зрозуміле, – продовжив обговорення виконувач обов'язків головного наукового співробітника відділу теорії та методології всесвітньої історії Інституту всесвітньої історії НАН України доктор історичних наук, професор **Василь Ткаченко**. – Ми можемо

критикувати владу та висувати до неї претензії, проте варто збагнути й інше: сьогодні у світовій економіці та розподілі праці тон задають великі міжнародні корпорації, а національні уряди не завжди можуть протистояти їхньому тискові, тим більше, такі країни, як Україна. Тобто ми повинні не лише дивитись у бік нашого уряду, а й спостерігати за тим, що відбувається у світі. Бо світ глобалізується і перетворюється на одне велике господарство».

Почесний голова Громадської організації «Жінки в науці» доктор біологічних наук **Віра Троян** зосередилася на позитивних прикладах із наукового життя, зокрема розповіла про розвиток співробітництва українських учених із зарубіжними колегами, передусім із представниками української наукової діаспори на Заході: «У жовтні минулого року в Києві відбувся перший Форум української наукової діаспори «Розвиток науки шляхом міжнародної співпраці». Ініціатором проведення цього заходу виступив Український міжнародний комітет з питань науки і культури при НАН України, організаторами – Українсько-німецьке академічне товариство, Національна академія наук України й інші. На цей Форум прибули 33 представники української наукової діаспори з 11-ти країн світу. Про те, які дискусії тривали під час Форуму, можна прочитати [у моїй статті, опублікованій у науково-популярному журналі «Світогляд» \(№4, 2019 р.\)](#).

Слід зазначити, що наша наукова діаспора пройшла складний шлях становлення і зараз наші співвітчизники працюють у багатьох провідних дослідницьких центрах світу. 2016 року було створено Українсько-німецьке академічне товариство, котре зараз, фактично, консолідує українську наукову діаспору різних країн Європи та Північної Америки, створює міжнародну мережу українських дослідників і активно пропонує співробітництво молодим українським ученим, щороку проводячи для них конференції в різних містах України. Такі заходи вже неодноразово пройшли у Києві, Харкові, Львові й Одесі. Останній із них відбувся у Львові в серпні цього року і присвячувався питанням фізіології та медицини. Ідеться не тільки про пропозиції можливостей безпосередньої співпраці, а й про надання українським молодим ученим допомоги в отриманні зарубіжних грантів. Крім того, у вересні цього року в Тюбінгені (ФРН) відбувся конкурс аспірантських робіт українських молодих учених, які працюють за кордоном, а також німецьких учених, які здійснюють дослідження за українською тематикою (це переважно гуманітарії). Тож триває досить активна співпраця, і за умови певної ініціативи з нашого боку вдалося б суттєво розширити можливості для проведення наукових досліджень.

Хотілося б також висловитися щодо радянського спадку. Попри те, що наука в ті часи розвивалася, не можна також заперечувати, що, загалом, ми потрапили у великий історичний експеримент, який багато в чому віддалив Україну від розвинених країн світу. І тепер, звичайно, потрібні час, зусилля, наша велика активність, аби подолати наслідки цього понад 70-річного шляху».

Завідувач відділу позагалактичної астрономії та астроінформатики Головної астрономічної обсерваторії НАН України кандидат фізико-

математичних наук, доцент **Ірина Вавилова** розповіла про відмінності у виконанні наукових досліджень в Україні та світі: «На мою думку, існує разюча різниця між академічною (не кажучи вже про університетську) наукою (а також світоглядом ученого) в нашій країні та у країнах Заходу. Українська наука тяжіє до наукових шкіл, у межах яких певні напрями досліджень розвиваються десятиліттями. На Заході ж більше уваги приділяється ідеї (котра конкурує з іншими ідеями), а важливе значення для професійного зростання вченого має високий рівень мобільності. Відповідно, й фінансування надається на розроблення конкретної ідеї, і для здійснення таких досліджень її автор (або автори) набирає команду фахівців, часто – інтернаціональну за складом. Таким чином виконується дослідницьке завдання й утверджуються та розвиваються нові напрями. Наука при цьому тільки виграє. І тут ми маємо, над чим поміркувати.

Мобільність ученого в академічній науці варто реалізувати в межах такого типу навчання та стажування, котрий на Заході називається постдокторантурою [«Postdoctoral Fellowship», скорочено – постдок]. Це 2-3-річна робота для молодого вченого, який має ступінь доктора філософії (до речі, близько половини виконавців досліджень на Заході – саме постдоки). Це дає змогу такому науковцеві максимально реалізувати свої ідеї, а також, що не менш важливо, добре заробити. Він також має можливість до 35 років визначитися зі своїм майбутнім – підшукати місце роботи, щоб назавжди залишитися за кордоном, або повернутися додому, вже досвідченим і мотивованим. Можливо, є сенс створити подібну систему постдокторантури і в Національній академії наук, до якої ми, як і на Заході, могли б залучати, в тому числі, іноземців».

Завершила дискусію доктор фізико-математичних наук **Олександра Антонюк**. «Постдокторальні дослідження корисні не тільки у випадку, коли ми запрошуємо закордонних учених, але й для наших наукової молоді, адже це їхній перший досвід роботи, – зауважила вона. – Подібних конструктивних пропозицій ми можемо висловити чимало. На мою думку, було б дуже важливо зібрати й опрацювати ідеї нашої сьогоднішньої дискусії. До речі, існує цікавий метод опрацювання експертної думки: з різними стейкхолдерами [зацікавленими сторонами певного процесу] проводять глибинне інтерв'ю («deep interview»), розпитуючи про їхнє бачення тієї чи іншої ситуації. Отримані відповіді узагальнюються, і на підставі цих узагальнень формується документ, який уже може бути далі, по-перше, винесено на загальне обговорення, а, по-друге, покладено в основу робочого плану дій і змін. Будь-яка велика організація – чи Академія наук, чи промислова корпорація – не може реформуватися миттєво. Тут теж потрібна своєрідна матриця перетворення. Все слід робити покроково, але кроки мають бути виважені й послідовні. Визначити й розпланувати їх – непросте завдання. Отже, дискусію слід продовжувати, піднімаючи її на ширший і професійніший рівень».

Інші виступи можна переглянути у відеозаписі засідання:

https://youtu.be/tvv_F6BqGuA